

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ИЗРАВНЯВАНЕ НА ФОРМИТЕ ЗА МЪЖКИ
И СРЕДЕН РОД ПРИ ТРЕТОЛИЧНОТО МЕСТОИМЕННИЕ
/Върху материали от Одринско/

Мария Китанова

В одринския говор, както в повечето рупски говори /странджански, тракийски и западнорупски/ формата на личното местоимение в 3 л. единствено число *той* е изместила формата за среден род *то*. Ареалът на разпространение на явлението обхваща следните околии: Ивайловградско, Димитровградско, Харманлийско, Свиленградско, Малкотърновско, Грудовско, Елховско, Бургаско, Странджа, Русенско, Свищовско, Павликенско, Белеенско¹ и т.н. Това явление е отбелязано от редица автори,² а опит за обяснение прави Т.Бояджиев.³ Той предполага, че явлението е резултат от характерната за източните говори йотация на гласните. Освен фонетичната интерпретация на фактите от този род, може да се даде и друго обяснение, свързано с процесите, които се извършват в самата система на личните местоимения. При това обяснение на фонетичните причини се отдава само спомагателно значение. В разглеждания говор наистина има йотация на гласните: /*то* *йе* лошо момче; *то* *йе* в Татаре йоженен; *то* *йъ* пуснало, *ня* *то* *йъ* думал; *той* *йу*тишвъ; *то* *йе* добро дете; *то* *йъ* оставил там; *то* *йе* варно гаа и т.н./, която може да доведе и до крайния резултат, т.е. до замяната на *той* от *то* /както е в родопските говори/. Приеме ли се, обаче, че посоченото явление е само резултат от фонетичен развой, то не може да се намери обяснение на редица въпроси:

1. Защо явлението се среща, както посочва и сам Т.Бояджиев, в някои северозточни говори в Русенско, Свищовско, Павликенско и в западни диалекти в Ихтиманско, където няма интервокална йотация;

2. Защо в едни говори като някои рупски диалекти се е обобщила формата за мъжки род *той*, а в някои други /например Загражден, Вълчи дол, Давидково, Пъджа, Ахряне Смолянско/ - за среден род *то*.

Както е известно в старобългарски език не съществува третоличното местоимение. Неговата служба се изпълнява от показателното *та*, *та*, *та* и анафоричното *н*, *на*, *не*.

Ако се разгледат парадигмите на показателните местоимения и на анафоричното местоимение в старобългарски, пък и по-нататък в историческия им развой, се вижда, че в косвените падежи /родителен, дателен, творителен и местен/ единствено и множествено число, формите за мъжки и среден род са еднакви.

1. анафорично местоимение:

род.пад. едн.ч. *ѣго*; мн.ч. *нхъ*; дат. пад. ед. ч. *ѣмоу*, мн.ч. *нма* за трите рода;

тв. пад. и м. пад. ед. ч. имь, мн.ч. имн за мъжки и среден род.

2. показателно местоимение:

род.пад. ед. ч. тою, мн.ч. тѣхъ; дат.пад. ед.ч. тѣму, мн.ч. тѣмъ за трите

рода; тв. и м. пад. ед. ч. тѣмь/мн.ч. тѣмн за м. и ср. род.

В двойствено число за именителен и винителен падеж формите за женски и среден род също са еднакви, съответно тѣ, си, онѣ.

Следователно, формите за мъжки и женски род са стабилни, а за среден род съвпадат или с парадигмата на мъжки род, или с тази на женски род.

В среднобългарския период вече като третолично местоимение за мъжки род именителен падеж започва да се употребява тѣн под влияние на род п. того, а за ср. р. то. В Кирилометодиевите преводи като лично местоимение за 3 л. ед. ч. мн. ч. се е използвало показателното местоимение онъ, она, оно — онн, онъ, она, което се е запазило в по-голямата част от западните български говори. Тук естествено възниква въпросът, дали в разглежданите диалекти не се е развило само едното от двете лични местоимения той или то. Отговорът е отрицателен, тъй като той е по-късно явление от то и в такъв случай би трябвало да се развие навсякъде формата за среден род. При едно синхронно сравняване на системите на личните местоимения в съвременния български език и в посочените диалекти, става ясно следното: в книжовния език при местоименията от мъжки и среден род се различават само формите за 3 л. ед.ч. им. падеж той/то, а в разглежданите говори тази единствена разлика липсва. При това информаторите никога не правят грешки. В случая причината е не само в аналогията, вследствие на която се извършват повечето промени в областта на морфологията. В диалектите се наблюдава един естествен стремеж към опростяване на определени системи тогава, когато една форма успешно и напълно замества друга.

Ето защо явлението се среща и в някои северозточни и западни говори, за които не е характерна интервокална йотация. Освен това в повечето случаи в одринския говор личното местоимение той обикновено не стои пред дума, започваща с гласен звук:

И той пѣлу, пѣлу и стѣнѣлу ѿѣлѣнѣ. Пѣ той стувѣлу уддѣлу тѣд мѣтѣнѣ нѣ дѣрѣоту. Той утѣшлу нѣ камѣнѣ. И той нурѣснѣлу, ѡмѣ повѣшлу мѣлку дѣрѣлу. Той сѣ ужѣнѣлу вѣки тѣв мумѣчѣнѣнѣ. Куѣѣту и мѣлку мѣлку, нѣ куѣѣту и сѣлѣму, той сурѣакѣ. Бмѣ той пѣлѣну ѡскѣр. Кѣ дѣ му вѣкѣми крѣштѣлѣнѣнѣ, кѣтѣнѣ си и крѣстѣну.

Малко възможно е тези примери да са вторични, образувани по аналогия на посочените от Т.Бояджиев, тъй като едва ли едно фонетично явление, обхващащо сравнително малък брой случаи, може да се разпространи върху всички останали. Освен това липсата на среден род при личните местоимения е характерна за различни езици /например за френски език/.

Третият въпрос, който възниква, е свързан с обяснението на факта, че в руските говори се е обобщила формата-той, а в родопските - то. Причините за това трудно могат да се открият, още повече, че е естествено на едни места да се генерализира формата за среден род, а на други - за мъжки род. В родопските говори склонността към предпочитане на среден род вероятно е повлияна и от особеностите на минало деятелно причастие, което се среща при всички глаголи от свършен и несвършен вид, изразяващи желание или намерение, а също така и със значение на отглаголни съществителни:⁵ *ело ми са ѿе, пило ми са ѿе, сиде ло*

